

ÚVOD DO FILOZOFIE MYSLE (IV)

Silvia GÁLIKOVÁ

Behaviorizmus alebo o tom, čo sa odohráva v hlave Rodinovho *Mysliteľa*

Jedným z dôsledkov kritiky dualistických teórií mysle bol nástup behaviorizmu ako ďalšieho z radu „izmov“ vo vzťahu k objasneniu povahy a poznateľnosti mentálnych javov. Behavioristická kritika (karteziánskeho) dualizmu nesie so sebou odmietnutie tézy o neredukovateľnej povahe takých vlastností mentálneho, ako sú privátnosť, subjektivita, intencionalita, kvalitatívny obsah, racionalita a sloboda vôle. Pod neredukovateľnosťou týchto atribútov mysle sa rozumela zväčša ich intersubjektívna nekomunikovateľnosť alebo neprístupnosť, čím sa etablovala explanačná priepasť medzi mentálnymi a fyzikálnymi javmi, mentálne akoby unikalo vedeckej explanačii. Zárodok behaviorizmu, ktorý ovládol na celé desaťročia filozofické diskusie o skúmaní povahy mysle, sa objavujú najprv v psychologických teóriách.

Psychológia, ktorá sa ako veda začala formovať koncom 19. storočia, sa od svojich počiatkov pokúšala vyrovnáť s problémom vedeckého skúmania a vysvetľovania javov, ktoré každý z bežnej skúsenosti vnímal ako myšlienky, predstavy, pocity, želania a pod. Skúmanie ľudskej mysle a vedomia si postavila za cieľ *introspektívna* psychológia, ku predstaviteľom ktorej patrili E.B. Titchener, W. Wundt, W. James. Introspektívna psychológia sa usilovala povýšiť introspekciu, t.j. vnútorné pozorovanie mentálnych stavov na základnú experimentálnu metódu psychológie. Jedným z teoretických zdrojov introspektívnej psychológie sa stala koncepcia F. Brentana, ktorý za objekty psychológie považoval mentálne javy a za metódu ich vysvetľovania „vnútorné pozorovanie“ (Beobachtung), ktoré odlišoval od „vnútorného vnímania“ (Wahrnehmung). W. Wundt túto odlišnosť anticipoval a za základ vedeckej metódy v psychológii považoval „vnútorné vnímanie“ pripodobnené procesom vonkajšieho vnímania. Sám si však uvedomoval, že premena vnútorného vnímania na vedecké vnútorné vnímanie sa netýkala takých komplexných javov, akými sú myšlienky, želania, pocity, t.j. uvedomoval si obmedzenosť introspekcie ako vedeckého skúmania mentálnych javov. Aj podľa W. Jamesa bola psychológia vedou o mentálnom živote, avšak introspekciu na rozdiel od Wundta chápe ako aktívne vnútorné pozorovanie, ako retrospekciu. Problémy s vymedzením introspektívnych dát ako legitímnych dát psychologického skúmania postupne viedli k pádu introspekcionizmu.

Behaviorizmus, ktorý sa v psychológii začal rozvíjať pod vplyvom prác J. Pavlova, E. Thorndika, C. Hulla, sa označuje ako **radikálny** alebo **metodologický** (J. Watson, B.F. Skinner). Radikálnosť behavioristického programu sa zdôvodňovala úsilím nahradiť psychológiu ako vedu o mentálnom živote vedou o správaní. Za fundamentálne teoretické východisko radikálneho behaviorizmu sa považuje empiricistické

chápanie mysle ako *tabuly rasa*, ktorú skúsenosť napĺňa zmyslovými dojmami alebo pocitmi. Zvuky, obrazy, vône, pocity pochádzajúce zo skúsenosti vytvárali procesmi asociácie idey materiálnych objektov. Keďže status ideí, pocitov, dojmov v zmysle privátnych stavov sa ukázal problematický, radikálni behavioristi sa zamerali na štúdium fyzikálne opísateľných podnetov zmyslových orgánov a fyzikálne opísateľných reakcií (svalov). Podľa J.B. Watsona [8] sa psychológia mala stať čisto objektívnu experimentálnou odnožou prírodných vied. Introspektívnej psychológii sa to nepodarilo najmä preto, lebo bola výhradne zameraná na výpovede jednotlivých subjektov. Ukázalo sa, že vzhľadom na premenlivosť a nevysloviteľnosť jednotlivých mentálnych stavov bola explanačná a predikčná hodnota týchto výpovedí nízka. Metóda introspekcie tak neumožňovala objektívnu explanačnú v rámci jedného druhu - *Homo sapiens* a navyše odsúvala skúmanie mysle iných druhov. Preto sa primárnymi dátami psychológie ako vedy mali stať behaviorálne dáta, také, ktoré sa týkajú pozorovateľného správania organizmu. Na to, aby uvedené dáta mohli slúžiť na intersubjektívne potvrdenie psychologických teórií, bolo potrebné zabezpečiť ich objektívnu testovateľnosť. Vo svojom úsilí získať jednotnú schému reakcií živočíchov behaviorista podľa Watsona nerozlišuje medzi človekom a inými živočíchmi. Domnieval sa, že ak sa pri skúmaní správania živočíchov a človeka prestane brať do úvahy vedomie, odstránia sa rozdiely medzi psychológiou a ostatnými vedami.

Analytický alebo logický behaviorizmus (C. Hempel, G. Ryle) ako jedna z prvých foriem filozofického behaviorizmu sa, na rozdiel od radikálneho behaviorizmu, nechcel stať explanačnou hypotézou o správaní ľudí a zvierat. Jeho predstaviteľia sa zamerali na skúmanie sémantiky a významu mentálnych pojmov nie ako pojmov označujúcich privátne udalosti prístupné výlučne hľadisku svojho nositeľa, ale ako pojmov o verejne prístupných, intersubjektívne verifikovateľných faktoch o ľuďoch. Podľa tohto prístupu možno význam takých pojmov ako „bolesť“ alebo „myšlienka“ vysvetliť prostredníctvom faktov o verejne pozorovateľnom správaní, a nie pomocou vnútorných príbehov našich myslí. Okrem odmietnutia dualizmu mysle a tela (mozgu) vznikol logický behaviorizmus ako reakcia na názory logických pozitivistov a verifikáčnú teóriu významu. Jadro skúmaní sa zároveň opieralo o predpoklad, podľa ktorého väčšina filozofických problémov vzniká ako výsledok lingvistického alebo pojmového nedorozumenia a možnosť ich riešenia či „rozpustenia“ ponúka starostlivá analýza jazyka, v ktorom sa daný problém formuluje. Spomenuté východiská naplno rozvinul najvýznamnejší zástanca logického behaviorizmu a podľa mnohých aj zakladateľ filozofie mysle 20. storočia G. Ryle. Podľa G. Ryla [5] podstatu predošlých nejasností okolo statusu mysle a jej vzťahu k telu (mozgu) spôsobil omyl v kategóriách, ktorý spočíva v tom, že kategória jedného logického typu sa pripodobňuje kategórii iného logického typu. Exemplárnym prípadom omylu v kategóriách sa stala „oficiálna doktrína“ R. Descarta, v súčasnej filozofii mysle známa ako Descartov mýtus. Absolútny dualizmus ducha a tela vedie podľa Ryla k predstave človeka ako „ducha záhadne usadeného v stroji“. Dogmu „ducha v stroji“ ilustruje takouto analógiou: Do Oxfordu príde turista, ktorý chce vidieť Oxfordskú univerzitu. Po obhliadnutí jednotlivých fakúlt, knižníc, ihrísk, administratívnych budov opätovne

kladie otázku: Kde je univerzita? Nechápe, že univerzitu netvorí akási ďalšia „ustanovizeň“ mimo toho, čo už videl, mylne zaraďuje univerzitu k tej istej kategórii, ku ktorej patrili spomenuté inštitúcie. Podľa Ryla Descartes vymedzil myseľ podobne ako akési osobitné centrum príčinných procesov podobných stroju (telo), zároveň však od neho odlišných. Prináležať tej istej kategórii implikuje pochopiť myseľ v pojmoch zložitého komplexu, podobne ako chápeme telo, ale zloženého z iného druhu (nehmotnej) látky. Logický behaviorizmus si nenárokoval na odhaľovanie nových poznatkov o myšli, skôr chcel „napraviť“ logickú geografiu“ už jestvujúceho poznania o nej. Preto ani vyvrátenie Descartovho mýtu neznamená podľa Ryla odmietnutie faktov (o existencii predstáv, myšlienok, pocitov), ale dovoľáva sa zmeny v nazeraní tak povahy mysle, ako aj predmetu filozofického skúmania. Zmena sa týka predovšetkým prenesenia pozornosti z chápania viditeľných skutkov a počuteľných slov ľudí v zmysle vonkajších symptómov ich skutočných súkromných stavov na prejavy ich pováh alebo intelektu. Nie vnútorné nevysloviteľné príbehy, ale skôr skutky ľudí, vyslovené a nevyslovené výpovede, tóny hlasu, výrazy tváre a gestá by sa mali podľa Ryla nazývať *mentálnymi javmi*. Odmietnutie legendy dvoch svetov tak v logickom behaviorizme, ako aj v jeho iných verziách znamená zavrhnutie myšlienky o existencii zamknutých dvier „do našich duší“ a potrebu hľadať k nim kľúč. Tým sa behaviorizmus nielen usiluje „rozpustiť“ problém vzťahu mysle a tela (mozgu), ale aj problém iných myslí, ktorý pramenil zo „subjektivistickej“ karteziánskej koncepcie. O sebe, píše Ryle, sa dozvedám podobne, ako sa dozvedám o druhých: „to, že môj žiak je lenivý, ambiciózny a zábavný, sa dozvedám tak, že pozorujem, ako pracuje, zaznamenávam si jeho ospravedlnenia, počúvam jeho rozprávanie a porovnávam jeho činnosť s činnosťou druhých. To, či som náhodou ja sám týmto žiakom, nespôsobuje žiadny veľký rozdiel. Zaisť, môžem viac načúvať jeho rozprávanie, pretože ja som nositeľom jeho nevyslovených monológov, zaznamenávam viac z jeho ospravedlnení, pretože keď ich vyslovuje, nikdy nechýbam“. Striktná verzia filozofického behaviorizmu sa prikláňa k téze o doslovnom preklade ktoréhokoľvek psychologického výroku na výrok výlučne o behaviorálnych alebo fyzikálnych javoch. Hovoriť o emóciách, pocitoch, vierach a želaniach neznamená hovoriť o „duchárskych“ vnútorných príbehoch, ale o aktuálnom alebo potenciálnom správaní. Ako analógiu možno uviesť dispozičnú vlastnosť byť rozpustný. Povedať, že kocka cukru je rozpustná, neznamená, že obsahuje nejaký strašidelný vnútorný stav. Znamená to len toľko, že ak ju ponoríme do vody, rozpustí sa. Operacionalistická definícia vyzerá takto: výrok „ x je vo vode rozpustné“ je ekvivalentný výroku „ak ponoríme x do vody, x sa rozpustí“. Pojem rozpustný je teda definovaný v pojmoch istých operácií, ktoré odhaľujú, za akých okolností možno pojem aplikovať. Filozofický behaviorizmus aplikuje podobnú analýzu aj na prípad mentálnych stavov, napríklad vo výroku „Anna chce stráviť dovolenku na Karibských ostrovoch“. Vysloviť tento výrok znamená, že 1. ak sa Anny spýtame, či chce stráviť dovolenku na Karibských ostrovoch, odpovie kladne, 2. ak jej dáme brožúry o dovolenkách na Jamajke a Japonsku, vyberie si tú prvú, 3. ak jej ponúkneme letenku na piatkový nočný let na Jamajku, vezme si ju a odletí a pod. I keď behaviorista pripúšťa rozdiel medzi vlastnosťou rozpustnosti cukru

a mentálnym stavom chcieť stráviť dovolenku z hľadiska komplexnosti, predsa sa tu podobne podľa neho prejavuje dispozícia k správaniu. Rozprávať o Anninej mysli neznamena rozprávať o nejakej „veci“, ktorú vlastní a ovláda, ale o istých schopnostiach a dispozíciách. Pokúsme sa na tomto príklade vyriešiť niekoľko pre a proti vo vzťahu k behavioristickému prekladu mentalistického slovníka. Prejavovať svoje želania, pocity alebo názory navonok sa z hľadiska každodennej skúsenosti javí neodškriepiteľným faktom. Z tohto dôvodu je celkom prirodzené, že Annino želanie stráviť dovolenku na Karibských ostrovoch sa odzrkadlí na vyššie uvedených vonkajších prejavoch. O tom, že ani v tomto prípade sa nezaobídeme bez odkazu na behaviorizmom ignorované mentálne stavy, svedčí nasledovné: kladná odpoveď na otázku, či chce Anna stráviť dovolenku na Karibských ostrovoch, bude závisieť od toho, či Anna nechce tento fakt pred nami utajiť. Podobne reakcia na bod 2. predpokladá, že Anna nebola napríklad prezeraním brožúr vopred znudená, teda vychádza sa z jej záujmu prezrieť si ich, a napokon to, či odletí alebo nie môže byť okrem iného podmienené jej presvedčením, že lietadlo neunesú alebo že bude vhodné počasie a pod. Takže Annino správanie alebo dispozícia k nemu je v nemalej miere spätne ovplyvnená chcením, nechcením, presvedčením, záujmom, teda javmi, ktoré sa nazývajú mentálne. Prvotný behavioristický výklad Anninho želania zároveň vychádzal z úprimnosti jej výpovedí a reakcií, čo v bežnej skúsenosti možno považovať skôr za ideálny predpoklad než všeobecné pravidlo.

Napriek zaradeniu behaviorizmu medzi nementalistické teórie o fungovaní ľudského organizmu filozofi rozlišujú, ako som už naznačila, jeho jednotlivé verzie. Kým analytický behaviorizmus charakterizujú ako teóriu o jazyku, ktorým rozprávame o mentálnom, radikálny behaviorizmus ako názor o povahe mentálnych stavov, metodologickému behaviorizmu sa prisudzuje status učenia o psychologickom skúmaní mysle. G. Rey [3] však za radikálneho behavioristu považuje J. Watsona, psychológa, ktorý sa zameral na explanáciu správania ľudí a zvierat v pojmoch podnetov a reakcií. Metodologický behaviorizmus umiestňuje medzi radikálny a analytický behaviorizmus, pretože podľa neho pripúšťa na rozdiel od jeho radikálnej verzie mentalistický slovník, ak sa v nejakej podobe vzťahuje na správanie. Mohli by sme teda hovoriť o subtilnejšej verzii metodologického behaviorizmu, ktorý aj podľa B. Skinnera [6] neodmieta existenciu stavov mysle, len sa nimi nezaobera. Metodologický behaviorizmus sa na rozdiel od radikálneho podľa Reya neusiluje o definíciu mentálnych pojmov v behaviorálnych pojmoch.

To, čo G. Rey nazýva radikálnym behaviorizmom, je podľa J. Kima [2] ontologický behaviorizmus, ktorý striktné stotožňuje mentálne stavy s vonkajším správaním. Preto aj popiera zmysel postulovania vnútorných mentálnych udalostí. Z metodologických dôvodov ontologický behaviorizmus podľa Kima síce pripúšťa, že v prípade explanácie významu „bolesti“ môže ísť o vnútorný subjektívny stav, ale to ešte nemusí implikovať, že slovo „bolest“ sa vzťahuje na čosi reálne. Podobne ako „flogistón“ alebo „strigy“ aj „bolest“ označuje metaforu a explanačnú fikciu. Na rozdiel od Reya považuje J. Watsona za metodologického behavioristu. K zaradovaniu toho istého autora k viacerým verziám behaviorizmu prispel nesporne ich ambiguitný

postoj k existencii, neexistencii alebo k vedeckej užitočnosti mysle. Proklamovanú ontologickú neutralitu zo strany metodologických behavioristov vo vzťahu k mysli vyvrátil fakt manipulácie so zvieratami v experimentoch. V experimente, v ktorom sa napríklad skúmala reakcia zvierťaťa (alebo človeka) na elektrické šoky, sa do stredu pozornosti dostalo pozorovanie zmien správania, a nie to, či a čo „pokusné objekty“ *pocitujú*. Metodologické dôvody sa tak v konečnom dôsledku premenili na škodlivú ideológiu nielen vo vzťahu k ignorovaniu, popieraniu pocitov, strachu, utrpenia zvierat, ale aj človeka. Paradoxom zostáva, že prvotné úsilie behavioristov o preklenutie priepasti medzi skúmaním správania človeka a živočíchov z dôvodu lepšieho porozumenia *mysle* zvierat vyústilo do eliminácie všetkého, čo malo prívlastok mentálne.

Ťažkosti behaviorálneho nahradenia mentalistického slovníka vyúsťujú do problémov, ktoré sa týkali vysvetlenia: a) quálií, b) cirkularity, c) vzťahu dispozície k správaniu a kauzality mentálnych stavov, d) privátnych monológov a iných mentálnych stavov, e) pojmu správania, f) existencie mysle u predverbálnych detí a zvierat.

a) Ignorácia quálií zo strany behaviorizmu, t.j. kvalitatívnej charakteristiky našej subjektívnej skúsenosti, nespočíva len v odmietnutí filozofického problému quálií, ale bezprostredne súvisí s vynechaním „čohosi“, čo je nám známe z bežnej skúsenosti, totiž našich pocitov, chutí, nálad, predstáv atď. Často proklamovaná ontologická neutralita prívržencov behaviorizmu vo vzťahu k existencii myšlienok, vier, citov v konečnom dôsledku viedla k ich eliminácii (dôkazom je bod f).

b) Cirkularita behaviorálneho prekladu spočíva v tom, že vymedzenie jedného mentálneho stavu dispozíciou k správaniu sa nezaobíde bez odvolania sa na iný mentálny stav. Napríklad pri analýze viery vo výroku „Peter verí, že bude pršať“ by behaviorálny preklad mohol vyzerat' takto: „Peter zatvorí okno“, alebo „vyjde z izby von“. Predpokladať, že Peter zatvorí okno, znamená vedieť, že Peter *nechce*, aby voda vtekala dnu a *myslí si*, že okenice dážď nezadržia, alebo vedieť, že chce vyjsť von, aby sa poprechádzal v daždi. Zdá sa teda, že analyzovať pôvodnú Petrovu vieru je oveľa zložitejšie, než predpokladá behaviorálny predpoklad. Ukazuje sa, že jej zmysluplná analýza sa nezaobíde bez odvolania sa na ostatné, verejne pozorovateľné Petrove viery a želania.

c) Ak chce analytický behaviorista vysvetliť bolesť v zmysle dispozície k správaniu, bude predpokladať, že bolesť hlavy sa môže prejaviť v tom, že dotyčný má dispozíciu natrieť si čelo alpou. Bolesť hlavy teda potenciálne zapríčiňuje istú aktivitu. Čo sa však dozvieme o bolesti ako príčine správania, ak ju stotožníme s dispozíciou konať tak alebo onak? Zdá sa, že na základe tohto prístupu hovoriť o kauzalite nielen bolesti, ale aj vier a želaní, nemá vôbec zmysel.

d) To, že existencia privátnych monológov a iných nevysslovených mentálnych stavov (napríklad snov) predstavuje pre behavioristický postoj tvrdý oriešok, si filozofi a psychológovia uvedomili od počiatku. Ako možno na také stavy ako rozmyšľanie alebo počítanie „v duchu“ uplatniť behaviorálne kritériá prekladu? V akom zmysle je rozhovor so sebou samým dispozíciou k správaniu? Vysvetliť nahlas nevysslovené mentálne stavy behaviorálne viedlo J.B. Watsona k zaradeniu vnútorného monológu

k „implicitnému správaniu“. Vnútorne správanie, ktoré B.F. Skinner nazýva aj „skryté“, sprevádzajú nepatrné pohyby v hrtane alebo v iných orgánoch. G. Ryle podobne vysvetľuje to, „čo sa odohráva v hlave Rodinovho *Mysliteľa*“ ako vnútorné správanie späté s vokalizovaným hovorením. Ak *Mysliteľ* verí, že Zem je plochá, prejavuje tým istú dispozíciu k správaniu. Napríklad k vysloveniu vety „Zem je plochá“. V akom zmysle možno napríklad sen považovať za dispozíciu k správaniu? N. Malcolm zaradil sny k dispozíciám v tom zmysle, že nimi vypovedáme o tom, čo sa nám zdalo prítomné. Čo sa však stane, ak sa nám vo sne zdá, že sa nám sníva? Aký zmysel by mala v tomto kontexte otázka: „Sníva sa mi?“ Z podozrivej introspekcie sa tak stáva buď a) subtílna vnútorná aktivita svalov, alebo b) aktivita procesov mozgu. Prvý predpoklad experimentálne zlyhal, pretože sa ukázalo, že rozmyšľanie, hovor k sebe samému alebo čítanie si v duchu nie vždy sprevádzajú vnútorné pohyby svalov. Navyše nezohľadňoval také mentálne stavy ako sú predstavy, nálady, pocity a pod.

Druhé východisko ohrozovalo fundamentálnu tézu behaviorizmu o verejne pozorovateľnej povahe správania ako kritéria explanácie mentálneho. Ak by sme aj stotožnili introspekciu s aktivitou mozgu, ako to, že si namiesto danej aktivity uvedomujeme myšlienky, pocity, predstavy? Slovmi A.J. Ayera by sme mohli povedať, že zaznávanie vnútorných mentálnych stavov je známkou „predstierania toho, že sme pod anestéziou“.

e) Obľúbeným príkladom analýzy vzťahu mentálneho stavu a správania sa stal fenomén bolesti a pojem bolesti. V akom zmysle zahŕňa pojem bolesti pojem správania? Radikálny alebo ontologický behaviorista bude prítomnosť pojmu správania pri analýze pojmu bolesti považovať za nutnú. Správanie sa tak stane postačujúcim kritériom na pripísanie bolesti (mysle) organizmu. Bolesti v tomto prístupe sú jednoducho stony a trhnutia. J. Kim spochybňuje nutnosť vzťahu medzi bolesťou a správaním použitím analógie so štandardným metrom. Čo rozumieme pod pojmom meter vo výroku „dlhý 1 meter“? Vieme, že štandardný meter tvorí tyč z platiny a irídia, ktorá je uložená neďaleko Paríža. Je výrok „Štandardný meter je dlhý 1 meter“ nutne pravdivý? Zahŕňa byť štandardným metrom byť 1 meter dlhý? Podľa Kima je fakt, že štandardný meter slúži ako vzor na určenie dĺžky 1 metra náhodný, pretože podobne sa mohla zvoliť tyč, ktorá by nemala jeden, ale dva metre. Z tohto dôvodu považuje vzťah medzi štandardným metrom a dĺžkou 1 meter za náhodný. Analogicky vidí vzťah bolesti a správania. To, že bolesti sprevádza trhanie alebo stonanie, je náhodné, pretože niektoré bolesti neprejavujeme vôbec, iné zasa predstierame. Zároveň však Kim upozorňuje na významnú úlohu, ktorú zohráva správanie pri vysvetľovaní bolesti samej. V tomto zmysle by bolo možné poopraviť striktné kritérium o nutnom vzťahu medzi mentálnymi stavmi a správaním tak, že forma prejavu mentálneho stavu sa prispôsobí podmienkam a druhu organizmu, ktorý ňou disponuje. To znamená, že vzhľadom na rozmanitosť jednotlivých (živočíšnych) druhov existuje rozmanitosť typov správania. Platí to tak v rámci jedného druhu (príklad stoika alebo herca), ako aj medzidruhovo. Fakt, že iné živočichy než človek pri zranení nestonajú neznamená, že nemajú bolesti. Na tomto príklade možno ilustrovať povrchnosť analytického behaviorizmu, ktorý sa obmedzuje na analýzu verbálneho

správania. S podobným argumentom prichádza G. Strawson [7]. Súčasný neobehaviorizmus však nespája s úsilím redukovať výrazy o mentálnych stavoch na výrazy o správaní, ale s tézou, podľa ktorej „správanie alebo dispozície k správaniu vstupujú v podstatnej miere do akéhokoľvek prístupu vysvetlenia povahy mentálneho“. Lingvistický argument neobehaviorizmu o nutnom spojení pojmu bolesti s verejne pozorovateľnými prejavmi odmieta preto, lebo schému prechodu od učenia sa alebo používania pojmu k odhaleniu povahy faktov považuje za scestnú. Vychádza z predpokladu, že slovo bolesť sa učíme od druhých. Ak je to tak, musia existovať verejne pozorovateľné okolnosti, také, ktoré pozorujeme my aj tí, od ktorých sa toto slovo učíme. Zdá sa teda, že verejne pozorovateľné - verbálne správanie vstupuje nutne do akéhokoľvek prístupu vysvetľovania povahy bolesti (mysle). Kritika tohto prístupu, ktorú som načrtla v príklade intencie Anny cestovať na Karibské ostrovy, poukazuje na: a) už spomenutý nekonečný regres v odvolávaní sa na ďalšie mentálne stavy preto, aby sa dosiahli predpokladané odpovede, b) Chomského argument o citlivosti užívateľov jazyka na rozlišovanie gramatických štruktúr, ktoré nie sú fyzikálnymi črtami lingvistických podnetov. Lingvistická schopnosť ľudí vyžaduje podľa Chomského [1] existenciu vnútornej mentálnej štruktúry ako súčasti vrodenej výbavy dieťaťa.

f) Problém pripisovania mentálnych stavov na základe kritéria vonkajšieho verbálneho správania predverbálnym deťom a živočíchom sa týka najmä analytického behaviorizmu alebo tzv. lingvistického neobehaviorizmu. Ak sa o myšliach, charakterových vlastnostiach, pocitoch ľudí dozvedáme primárne z ich jazykového správania, z toho, „čo nám o sebe prezradia v jazykových hrách“, potom vzniká otázka vzťahu jazyka a mysle, resp. otázka pripisovania mysle organizmom (ale aj neživým systémom), ktoré jazykom v zmysle artikulovanej reči nedisponujú. I keď upierať myseľ (vedomie) predverbálnym deťom sa zväčša považuje za absurdné, už menej absurdným sa to zdá vo vzťahu k živočíchom. Radikálny behaviorizmus vychádzal z tézy o nerozlišovaní medzi človekom a zvieratím, o ich rovnocennom postavení pri objektívnom skúmaní správania. Potom by pripísanie mysle, vedomia tak človeku, ako aj živočíchom bolo neproblematické. Keďže mentalistický slovník nebol na vedecké účely zaujímavý, zmienky o mysli, vedomí tak u ľudí, ako aj u zvierat vymizli. V experimentálnej vede to následne viedlo k odbúraniu otázok hodnôt a morálky o svojení si schémy: absencia artikulovanej reči - absencia mysle, vedomia - absencia schopnosti pociťovať bolesť - absencia etických otázok. Ako som už uviedla, behavioristická téza o podobnosti správania človeka a zvierat a ideologické odmietnutie existencie bolesti, stresu, trápenia u zvierat spochybnili existenciu pocitov, myšlienok, predstáv u ľudí. Pripisovanie mysle (vedomia) predverbálnym deťom a zvieratám úzko súvisí s chápaním povahy a funkcií jazyka. Ak artikulovanú reč nepovažujeme za výlučný znak vedomia, ale za jeden zo spôsobov vyjadrovania jazyka, potom upieranie mysle predverbálnym deťom a zvieratám zostane nezodpovedané. Behavioristické chápanie jazyka ako vonkajšieho verejne pozorovateľného „objektu“ komplikuje navyše otázka vrodenej jazyka a evolučné argumenty týkajúce sa jeho vzniku a funkcií.

Na margo zmysluplnosti behavioristického skúmania mysle možno napokon uviesť jednu z námetov zdravého rozumu: Ak by na pripísanie mysle systému stačil jeho prejav v správaní alebo dispozícia k nemu, ako to, že miliardy ľudí robia tú istú chybu, že totiž predpokladajú nejaké ďalšie faktory. Ak sa všetci mylia, ako je potom možné, že vôbec *pochybujú* o správnosti behaviorizmu?

Uvedené problémy sa však nestali prekážkou v prijímaní metodológie a dôsledkov behaviorizmu zo strany filozofov. Jeden z hlavných dôvodov spočíval v domnienke o vyriešení alebo odbúraní viacerých filozofických problémov: vzťah mysle - telo, identity osobnosti, problému povahy mysle a sféry vnútorných reprezentácií. Prvý problém padá s behavioristickým poňatím mysle ako tela v činnosti, s tézou o úzkej spätosti mysle a tela, resp. elimináciou mysle ako „čohosi“ reálneho. Behaviorizmus sa vyrovnáva aj s numerickým odlišením dvoch myslí, pretože tieto sa odlišujú dvoma telami, ktoré sa nachádzajú na dvoch odlišných miestach. Kompatibilita s vedeckým poznaním o tele a mozgu sa zaraďovala k výhodám nazerania tak mentálnych stavov, ako aj jazyka o nich v zmysle fyzikálnych aktivít tej istej fyzikálnej veci.

Problémy späté s ideológiou a explanačnou vágnosťou striktného a analytického behaviorizmu sa usilujú prekonať ďalšie smery z pestrej palety „izmov“: fyzikalizmus, funkcionalizmus, komputacionizmus, inštrumentalizmus atď. Postmoderné riešenie slabých miest metafyzicky zaťažených „izmov“ ponúka podľa R. Rortyho [4] dielo J. Deweyho, L. Wittgensteina, W. Sellarsa, V.O. Quina. Títo filozofi sa zaslúžili o vznik **epistemologického behaviorizmu**, ktorý však s behaviorizmom typu Watsona a Ryla nemá nič spoločné. Epistemologický behaviorista nevysvetľuje správanie človeka prostredníctvom vnútorných alebo vonkajších entít. Filozofia v tomto poňatí neslúži na potvrdzovanie existencie alebo neexistencie vecí, nevedie k ontologickým explanačiam medzi myslou a významom, myslením a jazykom, myslou a verejne pozorovateľným dátami. Behaviorizmus v tomto zmysle neznamenať podať redukcionistické analýzy mysle prostredníctvom analýzy jazyka správania alebo analýzy gest, zvukov a pod. Ide o odmietnutie schémy vnútorné - vonkajšie, mentálne - fyzikálne, a predovšetkým o odmietnutie úsilia filozofov podávať *explanačie* takých „faktov“, ako sú základy poznania, mentálna reprezentácia skutočnosti, korešpondenčná teória pravdy. Ako však Rorty poznamenáva, odmietnutím korešpondencie s nefyzikálnymi entitami ako základným kameňom všetkého sa ani Sellars a Quine nevyhli korešpondencii, a to s fyzikálnymi entitami. Podobné východisko si zvolila aj jedna z historicky prvých terapií choroby behaviorizmu - teória identity.

(pokračovanie)

LITERATÚRA

- [1] CHOMSKY, N. 1959: Review of *Verbal behaviour* by B. Skinner. **Language** 35, 26-58.
- [2] KIM, J. (1996): **Philosophy of Mind**. Westview Press.
- [3] REY, G. (1997): **Contemporary Philosophy of Mind**. Blackwell, Oxford.
- [4] RORTY, R. (1980): **Philosophy and the Mirror of Nature**. Basic Blackwell, Oxford.
- [5] RYLE, G.: (1949): **The Concept of Mind**. Hutchinson, London.
- [6] SKINNER, B. (1953): **Science and Human Behaviour**. Macmillan, New York.
- [7] STRAWSON, G. (1996): **Mental Reality**. MIT Press, Cambridge MA.
- [8] WATSON, J. (1919): **Psychology from the Standpoint of a Behaviorist**. Philadelphia.

Tento príspevok vznikol vo Filozofickom ústave SAV ako súčasť grantového projektu č. 2/4037/97.